

Vaskó Ildikó

Konnektiver - en pragmatisk tilnærming

1. Innledning

Når man snakker om lingvistikk og om lingvistiske teorier i språkundervisningen, er det stort sett grammatiske emner man tenker på. Å kjenne språkreglene betyr selvfølgelig ikke at en automatisk vil kunne benytte dem i språklig samhandling. Ifølge Svein Johansen (1981) kan en definere kommunikativ kompetanse på følgende måte: «*Evnen til å kommunisere språklig: dvs. evne til å forstå og å produsere ytringer som passer inn i sammenhengen og er hensiktsmessige i en kommunikasjon.*» Og dermed har vi, etter min mening, kommet til pragmatikken, som handler om hvordan de språklige elementene er bygd opp etter grammatiske regler, hvordan de fungerer i praksis, i konkrete kommunikasjonssituasjoner. Det er altså viktig å legge til grunn at lingvistisk og kommunikativ kompetanse henger tett sammen. Nytt materiale, både ordforråd og strukturer, blir gjerne presentert gjennom dialoger som er ment å representere deler av autentisk kommunikasjon. Kommunikativ kompetanse innebærer i følge Grenness «*en generell, generisk (kreativ) evne til å kommunisere*» (1999:99). Han mener at:

«Kommunikativ kompetanse innbefatter for det første grammatisk kunnskap, dvs kunnskap om fonologiske, morfologiske, semantiske og syntaktiske regler. Dessuten må man ha kunnskap om og forventninger til hvem som bør og ikke bør snakke i visse situasjoner, når man kan ta ordet, hvem man kan snakke til og hvordan man snakker til folk med forskjellige sosial status og i forskjellige roller. Mestring av ikkeverbal kommunikasjon, rutiner for turtaking og utøvelse av forskjellige språkhandlinger er også viktig. Kommunikativ kompetanse innbefatter derfor alt som har med bruk av språk å gjøre, inkludert kunnskap om de sosiale settinger man bruker språket i.» (Grenness 1999:103).

Pragmatiske forhold - hvordan ytringer egentlig skal forstås, hvordan den rette konteksten skal velges – burde alltid trenge spesiell behandling i fremmedspråksundervisning fordi man også må ta hensyn til utenomspråklig viten.

Den siste forstår jeg som de antagelser om den verden vi befinner oss i og forholdet oss til, som ikke skyldes avkodning av det enkelte språklige uttrykket. Dette omfatter ikke bare ren bakgrunnskunnskap av den typen som en ofte tar for gitt når en kommuniserer, men også for eksempel oppfatninger om verden som er brakt inn i den pågående samtalen på et tidligere punkt eller kunnskap som man skaffer seg mens man leser gjennom en tekst. Ulik kulturell bakgrunn, forskjellige antagelser om verden, kan lett skape misforståelse, særlig hvis man bare legger vekt på det enkelte språklige uttrykkets grammatikkbestemte innhold. Til tross for sannsynlige universaliteter, er det mulig å finne vesentlige forskjeller ikke bare inne i språkstrukturen, men også i språkbruken. Det er nok å tenke på visse høflighetsuttrykk bare i de germanske språkene. Det kan eventuelt oppstå misforståelser på grunn av studentenes forutsetning at en gitt konstruksjon i det omtalte fremmedspråket vil ha samme implikaturer, illokusjonskraft, presupposisjon og konversasjonsbruk som den tilsvarende i vedkommendes eget språk. En bemerkning som jeg har hørt fra en av sendelektorene våre, er at våre studenter gjerne bruker ordet «selvfølgelig» som jo virker altfor hardt, rett på saken på norsk, mens på ungarsk virker det mye mindre bastant.

2. Pragmatiske markører

Når vi kommuniserer, overfører vi informasjon. Forutsetningen for en vellykket kommunikasjon er at mottakeren gjenkjenner avsenderens kommunikative intensjoner. I en kommunikasjonssituasjon er det avsenderens ansvar å lede mottakeren mot en relevant kontekst. Konteksten for tolkning av en ytring aktiviseres i løpet av samtalen og endres kontinuerlig. Når vi formidler et budskap, kan det hende at konteksten ikke gir tilstrekkelig grunnlag for en intendert tolkning. Å tolke en ytring medfører kognitive prosesser; avkodings- og slutningsprosesser. Pragmatiske markører og konnektiver spiller en viktig rolle i fortolking av en ytring. Ved pragmatiske markører forstår jeg ulike språklige elementer som kjennetegnes ved at de ikke er en del av proposisjonen, men de koder avsenderens kommunikative intensjoner. Konnektiver kan oppfattes som en type pragmatiske markører, forskjellige ord og uttrykk som i en bred definisjon kan anses som funksjonsord som binder sammen ytringer ved å fremheve relasjonen mellom dem.

I hvert språk finnes det et nivå hvor studentene blir usikre og de allminelige grammatiske regler ikke gir videre støtte. De «innfødte» bruker språket sitt etter språkfølelse, uten bevisste regler. I dagligdagssamtale tolker vi budskaper og gir tilbakemeldinger uten å analysere de enkelte ytringene noe særlig nærmere. Det er språkbrukeren som - i følge sin innfødte kompetanse - bestemmer hva som er riktig språkbruk, og hvilke ord, uttrykk, osv. man kan bruke i en viss kontekst. Men er fremmedspråkbrukere klar over hvor mye innholdet av ytringer som skyldes den språklige koden, og hvor mye som skyldes utenomspråklige slutninger?

Pragmatikk er en lingvistisk disiplin der oppmerksomheten er vendt mot samspillet mellom på den ene siden innkoding og avkoding av språklig innhold ved hjelp av en grammatikk og på den andre siden utenomspråklige slutninger om sammenheng mellom en gitt ytring i en diskurs og den virkelighet som den er ment å beskrive. Og det er det siste som etter min mening burde få større oppmerksomhet i språkundervisningen og som ofte helt og holdent er utelatt. Det skyldes vel at taleren av et fremmedspråk naturlig nok er mest opptatt av å frambringe en grammatisk riktig ytring og er mindre bevisst på de kognitive effekter på mottakersiden.

Siden vi ikke bare uttrykker påstandsinhold når vi kommuniserer, handler det å føre en samtale like mye om å informere samtalepartneren om hvordan vi forholder oss til en gitt proposisjon.

Forståelse av en ytring er å integrere det konseptuelle innholdet en gitt ytring uttrykker i en kontekst av tidligere oppfatninger og formodninger. Kommunikasjon skjer med avsenderens garanti om at budskapet hun produserer fortjener mottakerens oppmerksomhet. Men proposisjonen i en gitt ytring er ikke nødvendigvis kodet på eksplisitt vis: pragmatiske slutninger spiller en vesentlig rolle i identifiseringen av en ytrings proposisjonelle innhold.

En ytrings semantiske betydning er avhengig av de ordene og uttrykkene den inneholder og deres syntaktiske forhold. Det er altså lingvistiske særmerker som avgjør en semantisk representasjon. Men det kan hende at ytringens lingvistiske form ikke tydeliggjør avsenderens ønske om å formidle hennes holdning til den uttrykte proposisjonen. Da kan mottakeren stole på slike midler som tonefall, mimikk, osv. I andre tilfeller kan avsenderen bruke eksplisitte verbale midler for å indikere holdningen sin. Men som oftest koder ikke en lingvistisk form avsenderens holdning til proposisjonen.

Implikaturer blir tilgjengelige på grunnlag av den proposisjonelle formen og ytterligere kontekstuell informasjon. Forståelse av en ytring muliggjøres ved møtet mellom grammatikkbasert avkoding og pragmatiske slutninger. Lingvistisk betydning er avgjørende for identifisering av den proposisjonelle representasjonen som er behandlet i prosessen: den fungerer som premiss i fortolkninger. For å oppnå en vellykket kommunikasjon, må vi gjøre språkbrukerne oppmerksomme på dette samspillet.

Når vi snakker om pragmatikk, vil konteksten alltid spille en avgjørende rolle. Den bidrar til å klargjøre hva slags talehandling avsenderen mener å utføre ved hjelp av en gitt ytring. Det gjelder i særlig stor grad der hvor setningstyper ikke kan knyttes til de enkelte talehandlingstypene. Pragmatiske partikler, og konnektiver kan også fungere som hjelpemidler. Når man undersøker deres rolle i språket, kan man velge forskjellige tilnærminger. Etter min oppfatning kan man belyse funksjonen til disse markørene best ved å fokusere på hva konnektiver og partikler bidrar med i tolkningsprosessen. De modifierer nemlig språkhandlingen i den forstand at de ytterligere klargjør avsenderens intensjon utover det som den syntaktiske formen bidrar med, og gir mottakeren hjelp til å forstå hvordan ytringen skal oppfattes. Konnektiver kom i søkelyset etter at språkforskerne Dan Sperber & Deirdre Wilson grunnla en ny kommunikasjonsteori (1986). Relevanteorien er en pragmatisk teori med et kognitivt perspektiv på kommunikasjon.

2.1 Relevanteorien

Sperber og Wilson (1986) utvider Grices teori om konversasjon (Grice 1975) og betrakter kommunikasjon fra et kognitivt synspunkt. For dem er relevans et vesentlig karakteristisk særpreg ved kommunikasjon: Det styrer den mentalprosessen som foregår når vi kommuniserer. Å kommunisere i relevanteoretisk forstand er å klargjøre gjensidig en del antagelser om verden, mer presist de som er ment å skulle fungere som kontekst for en gitt ytring. Mottakerens oppgave er å integrere den nye informasjonen i en allerede eksisterende kunnskapsbase. Å gjøre en ytring relevant innebærer å opprette forbindelsen mellom den produserte ytringens proposisjon og visse tilgjengelige antagelser. På den måten kan mottakeren oppdatere sin oppfatning om verden. Når ny informasjon bindes sammen med allerede eksisterende oppfatninger, snakker vi om kontekstuelle virkninger. Det er avgjørende at

mottakeren beregner virkningen av ytringer ved å trekke slutninger. Det er tre forskjellige måter nylig uttalt informasjon kan gi en kontekstuell effekt på, det vil si tre ulike måter en stimulus kan være relevant på. En ytring gir visse kognitive effekter

1) som spiller en vesentlig rolle for mottakerens beslutning om å oppgi en eller flere bestående oppfatninger til fordel for nye oppfatninger i lys av nye opplysninger som avsenderen legger fram,

2) som brukes til å vurdere i hvilken grad den nye informasjonen gir støtte til oppfatninger mottakeren har fra før,

3) og som endelig gjør mottakeren i stand til å føye de nye opplysninger til hans tidligere kunnskap og trekke ytterligere slutninger på grunnlag av den kombinasjonen.

Avsenderens oppgave er å legge forholdene til rette slik at mottakeren lett kan oppnå de kontekstuelle effekter som vil gjøre avsenderens ytring relevant. En ytrings relevans avhenger av dens kontekstuelle virkninger, jo større kontekstuell virkning ytringen har, desto mer relevant blir den. Som følge av dette går definisjonen slik:

En proposisjon P er relevant i en kontekst C , hvis P har minst én kontekstuell implikasjon i C .

For å oppnå relevans er kontekstuelle effekter en nødvendig betingelse. Likevel er det mer som skal til. Hvor mye bearbeidingsinnsats som er nødvendig for å oppnå de tilsiktede kontekstuelle virkninger, påvirker også ytringens grad av relevans. All informasjonsprosessering krever jo tid og innsats. Jo kortere behandlingsprosessen er, desto mer relevant blir ytringen. Det betyr at mottakeren går ut fra at avsenderen har forsøkt å forsyne ham med informasjon som gjør det mulig å avdekke alle kontekstuelle antagelser som bidrar til ytringens relevans.

Relevansteorien pekte på et vesentlig skille i semantikken som går mellom konseptuelt og proseduralt innhold. Hovedtanken er at det finnes en del ord og uttrykk som har en annen type semantisk innhold enn vanlige språklige elementer som koder begreper. Konnektiver er også av denne karakter. Ifølge relevansteorien skiller konnektiver seg fra andre ord fordi de har proseduralt og ikke begrepsmessig innhold. De hjelper mottakeren i arbeidet med å avdekke språkbrukerens kommunikative intensjoner. Mottakeren må aktivisere premisser – visse antagelser – som gir grunnlag for riktig fortolkning av en gitt ytring. Disse premissene kalles i pragmatikken for kontekst. Det kan oppstå misforståelser dersom mottakeren ikke klarer å etablere den mentale konteksten som han trenger for å fortolke en ytring.

Konseptuell informasjon kjennetegnes ved at den påvirkes av logiske operasjoner (f.eks. negasjon), mens prosedural informasjon reduserer slutningsarbeidet for mottakeren. Lingvistiske elementer som f.eks. diskurskonnektiver: som *men*, *nemlig*, eller *for det*, innsnevrer slutningsfasen ved å indikere hva slags kontekstuelle premisser som gir en optimalt relevant fortolkning. Konnektiver kan øke relevansen i den grad de setter mottakeren på sporet av en tilsiktet kontekstuell virkning.

3. Konnektiver

Konnektiver rekrutterer medlemmer fra tradisjonelle ordklasser som konjunksjoner (*og*, *men*) eller adverb (*da*, *riktignok*) så vel som fra gruppen av såkalte diskursmarkører eller pragmatiske partikler.

I sin doktoravhandling har Astrid Nome (2013) undersøkt bruken av konnektiver, også kalt bindeord, i oversettelse. Hennes studie er basert på et elektronisk korpus, Oslo Multilingual Corpus. Hun skjelner mellom fire typer konnektiver: konnektiver som indikerer at noe legges til, konnektiver som indikerer en konklusjon, konnektiver som indikerer en forklaring eller en begrunnelse, og adversative konnektiver. Analysen hennes avdekker at de adversative konnektivene spiller en viktigere rolle for tolkningen ved å påvirke kognitive effekter og prosesseringskostnader i større grad enn de andre konnektivene hun undersøker.

Konjunksjoner som forekommer hyppigst i norsk er: *og*, *eller*, *men*, *for* og *så*. Alle kan binde sammen setninger: *Men*, *eller* og *og* koordinerer også ord og fraser. La oss se på noen eksempler på hvordan konnektiver kan øke ytringens relevans.

3.1. Men

Vi kaller *men* for en adversativ konjunksjon fordi den blir brukt for å binde sammen to ledd som står i kontrast til hverandre. Hva slags motsetning det dreier seg om, kan i stor grad være kontekstavhengig. Det vi oppfatter som kontrast, kan stamme fra konjunktenes proposisjonelle innhold eller fra ytre, utenomspråklige sammenhenger i tilværelsen. Den adversative konjunksjonen har altså som sin vanlige funksjon å indikere en motsetning mellom to setninger eller ledd, men i det følgende

eksemplet står den ikke for noe kontrastivt, i hvert fall ikke mellom de uttrykte proposisjonene:

- (1)a Det var strålende vær denne høstsøndagen, **men så** skyndte **da også** folk seg med å komme seg ut i naturen.
- (1)b #Det var strålende vær denne høstsøndagen, **men** folk skyndte seg med å komme seg ut i naturen.

I (1)a finner vi et interessant samspill mellom konnektivet *men* og partiklene *da også*. *Men* og *da også* gir tilsammen den prosedurale informasjonen om at det er en mulig kontrast mellom avsenderens holdning til "p" og mottakerens holdning til den samme proposisjonen. I tilfelle den første proposisjonen, "p", skulle overraske mottakeren, er "q" i den andre delen av sekvensen med på å sørge for mer informasjon som redegjør for situasjonen beskrevet i "p". Motsetningen kan ligge mellom den slutningen mottakeren muligens kan trekke etter første setning, og den egentlige virkningen avsenderen vil kommunisere. *Men* understreker forventningsimplikaturen ved å utelukke andre fortolknings- eller forklaringsmuligheter. Men hvorfor er det så viktig for avsenderen å markere forventningen i motsetning til andre slutninger? Den første sekvensdelen har et innhold som lett kan oppfattes slik at det går på tvers av det normale eller forventede. *Også* signaliserer at den andre delen av sekvensen er i samsvar med avsenderens forventning. Den andre delen av sekvensen begrunner og understreker det «unormale» beskrevet i den første proposisjonen. Avsenderen finner det nødvendig å bekrefte at (q) også er sann, noe som presumtivt rettferdiggjør (p).

Når kausalforholdet er uttrykt med en årsak-virkning-rekkefølge, kan (p) og (q) bindes sammen med konjunksjonen *og*. Det går ikke når virkningen presenteres først (jfr. 2a, 2b).

- (2)a Tore kjørte i 120 gjennom byen, **og så** ble han **da også** tatt av politiet.
- (2)b #Tore ble tatt av politiet, **og så** kjørte han **da også** i nesten 120.

Blakemore (1987) og Carston (1998) hevder at når forskjellige setninger settes sammen med konjunksjonen *og*, skal sekvensen av koordinerte setninger oppfattes

som en pragmatisk enhet. Dvs. (p) og (q) forutsettes optimalt relevant betraktet som en koordinasjon, og ikke hver for seg.

Avsenderen retter mottakerens oppmerksomhet mot bestemte slutninger. Hun kan bruke ulike lingvistiske midler for å klargjøre den viktigste kontekstuelle implikasjonen i ytringen (jfr. 3a, 3b).

(3)a Det snødde mye i skogen, **og** det var tungt å gå.

(3)b Det snødde mye i skogen, **men så** var det **da også** tungt å gå.

I (3a) bruker taleren konjunksjonen *og* for å binde sammen proposisjonene. Selv om de to sideordnende proposisjonene kan være relevant nok for mottakeren, kan avsenderen sikre en bedre relevans ved å bruke partiklene *da også* i tillegg til *men* (jfr. 3b).

3.2 Nemlig

Et annet konnektiv, *nemlig* og den ungarske partikkelen *ugyanis*, oppfyller den samme pragmatiske funksjonen. Det viser seg at begge markerer avsenderens intensjon om å peke på sammenhengen mellom to hendelser, en proposisjon som *nemlig/ugyanis* står til og en forutgående talehandling og innsnevrer dermed fortolkningsprosessen ved å skille ut andre kontekstuelle antakelser.

Vi kan bruke disse konnektivene for å kaste lys over et årsaksforhold mellom to proposisjoner: *Nemlig* gir avsenderen en nærmere forklaring på sin foregående ytring. Ytringen som inneholder *nemlig*, knyttes til utsagnet som står umiddelbart foran, som premiss i forhold til en observert konsekvens.

(4) Begge partiene er fornøyde. Det er **nemlig** ikke helt utelukket at de eventuelt kan komme til en avtale.

I (4) har vi med prototypen på forklarende *nemlig* å gjøre. Det understreker årsaken i et kausalforhold. Grunnen til at partiene er fornøyde er at de kan eventuelt kan komme til en avtale.

Nemlig forklarer en logisk forbindelse mellom den ytringen ordet befinner seg i, og den foregående. Sammenhengen mellom konjunktene kan være helt opplagt som i (5) eller det kan være *nemlig* alene som binder sammen utsagnene (jfr. 6).

- (5) Jeg stikker innom postkontoret. Dette brevet må sendes i dag, **nemlig**.
- (6) Mannen min skal reise bort noen dager. En gammel tante av meg kommer på besøk, **nemlig**.

I det siste eksemplet har de to setningene ikke nødvendigvis noe å gjøre med hverandre. Det er *nemlig* som signaliserer hva forbindelsen er mellom setningene. *Nemlig* forklarer årsaken til at den omtalte mannen skal reise bort.

Ettersom utsagnet *nemlig* befinner seg i, er en begrunnelse av en talehandling, kan utsagnet omskrives med en forklarende setning som inneholder *fordi* (jfr. 7a, 7b).

- (7)a Du kan ikke se nattkinoen. Du er **nemlig** altfor ung for denne filmen.
- (7)b Du kan ikke se nattkinoen, **fordi** du er altfor ung for denne filmen.

Nemlig kan presisere det forutgående utsagnet og presenterer den spesifiserende delen av ytringen som ny informasjon. I dette tilfellet markerer ordet ikke en direkte årsaksammenheng, men antyder en relasjon mellom den forutgående proposisjonen og den proposisjonen det står til:

- (8) Jeg likte den siste episoden best, **nemlig** den som foregår på Madeira.

Ugyanis er en ungarsk partikkel som markerer at proposisjonen den står til, er en forklaring av en forutgående talehandling. *Ugyanis* kaster lys over årsaksammenhengen mellom to proposisjoner slik som *nemlig* gjør. Proposisjonens sannhetsverdi forandrer seg ikke, men avsenderen markerer en nær sammenheng mellom ytringene sine.

4. Avsluttende bemerkninger

Vi har sett at konnektiver bærer viktige pragmatiske funksjoner, de bidrar til ytringenes relevante tolkning, sett på grunnlag av hva slags kognitive effekter interaksjonen mellom de to bisetningene de binder sammen framkaller. Disse småordene kan fungere som kommunikative ledetråder og kan dermed minke prosesseringskostnadene.

Referanser

- Blakemore, D. 1987: *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Carston, R. 1998: *Pragmatics and the Explicit – Implicit Distinction*. PhD thesis, UCL.
- Grice, H.P. 1975: Logic and Conversation. I Cole og Morgan: *Syntacs and Semantics* 3, Speech Acts. s.41-58 New York: Academic Press.
- Grenness, C. E. 1999: *Kommunikasjon i organisasjoner*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Johansen, S. 1981: Muntlige typesvar. I *Språk og språkundervisning* nr.5 Landslaget for moderne språk.
- Nome, A. 2013: *Connectives in Translation: Explicitation and Relevance*. Universitetet i Oslo: Doktorgradsavhandling.
- Sperber, D. og Wilson, D. 1995: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell. 2nd edition.
- Vaskó, I. 1999: *Pragmatiske partikler i norsk og ungarsk*. Ph.D. Thesis, Budapest: ELTE.
- Vaskó, I. 2000: The Interplay of Hungarian *de* (but) and *is* (too, either). I Andersen, G. & Fretheim, T. (red.), *Pragmatic Markers and Propositional Attitude. Pragmatics & Beyond New Series No. 79*. Amsterdam: Benjamins, 255-263.